

II. POVÁLEČNÁ PŘESTAVBA STŘEDNÍ EVROPY

1. Nedokonalý mír

Definitivní zrušení válečného stavu a nové uspořádání světa měly kodifikovat příslušné mírové smlouvy, především mírová smlouva s Německem. Zdálo se, že činitelem, který vtiskne své představy nadcházejícím jednáním bude americký prezident Wilson. Těšil se nesmírné popularitě v zemích vítězné Dohody. Avšak zdaleka ne vše to, co chtěl Wilson osobně prosazovat v Paříži na mírové konferenci, bylo realizováno. Konference se stala svědkem Wilsonových kompromisů a ústupků ostatním spojencům. Wilson proto začal soustřeďovat pozornost na základní úkol - na vytvoření Společnosti národů. Tento svůj návrh také prosadil. Statut Společnosti národů včleněný do mírové smlouvy s Německem, se stal jedním z nejzávažnějších výsledků mírové konference. Nejvyššími orgány Společnosti národů (SN) se staly Valné shromáždění a Rada SN, která se měla skládat z pěti stálých členů (USA, Velká Británie, Francie, Itálie a Japonsko) a čtyř členů nestálých. Práci SN řídil sekretariát v Ženevě v čele s generálním tajemníkem. Bývalé německé a turecké kolonie se staly mandátními územími SN. Statut SN podepsalo 27 zakládajících členů, mezi nimi i ČSR.

Uzavření mírové smlouvy s Německem bylo komplikováno rozdílným vztahem každé z velmocí k poraženému. Francouzský premiér Clemenceau požadoval jednoznačně co nejtvrďší podmínky, které by znemožnily navždy opakování německé agrese. Wilson viděl prostředek k odstranění hrozby Německa spíše v jeho demokratizaci, kterou neměly zvláště tvrdé mírové podmínky brzdit. Anglický ministerský předseda Lloyd George prosazoval vůči Německu, na moři již dostatečně oslabenému, poměrně mírné požadavky. Za takové situace se musela stanoviska vítězů v řadě otázek týkajících se Německa střetnout. Stalo se tak především v otázce levého Porýní a Sárska. Francie žádala připojení těchto území k Francii. Proti francouzským nárokům se však důrazně postavili Wilson a Lloyd George.

Podobně se střetla stanoviska spojenců v otázce německých reparací. Nakonec bylo rozhodnuto, že levé Porýní bude spojeneckými vojsky okupováno po dobu 15let, pravý břeh Rýna v šířce 50km měl zůstat trvale demilitarizován. Sársko bylo dáno pod správu SN na 15let a Francie obdržela jeho uhelné doly. Bylo rozhodnuto, že výše reparací bude stanovena dodatečně. Wilson jen s odporem souhlasil s tím, aby k Itálii byly připojeny jižní Tyroly a vymínil si jejich autonomní statut. Rozhodně se však postavil proti připojení Rijeky (Fiume) a Dalmácie k Itálii. Dalším závažným problémem konference byl vztah k Rusku. I v této otázce projevovala nejpevnější stanovisko Francie, která požadovala poskytnutí pomoci protibolševickým silám Ruska. Konference zahájila svou práci ve výroční den vzniku německého císařství 18. ledna 1919. Pro řešení nepřehledné řady problémů ustavila 58 speciálních pracovních komisí. Hlavními orgány konference byly Rada ministrů zahraničních věcí a Rada deseti, již tvořili vždy dva zástupci pěti velmocí USA, Velké Británie, Francie, Itálie a Japonska. Rozhodné slovo na konferenci patřilo Clemenceauovi, Wilsonovi a Lloyd Georgeovi.

Vilém II. byl obviněn z nejtěžšího porušení mezinárodní morálky a nedotknutelnosti smluv. Holandská vláda měla být pořádána o jeho vydání a poté měl být postaven před spojenecký soud. Obdobný soudní proces měl proběhnout s těmi, kteří se dopustili válečných zločinů.

Tvůrci mírové smlouvy se obraceli k vládám všech zemí s výzvou, aby zlepšovaly sociální postavení pracujících úpravou pracovní doby (na 48hod. týdně), odstraňovaly nezaměstnanost, věnovaly pozornost otázkám mezd, nemocenského a jiného pojištění dělníků a zrušení práce dětí. Úkol sledovat tyto problémy byl svěřen Mezinárodnímu úřadu práce (zastoupeny vlády, odbory a zaměstnavatelé).

Mírová smlouva stanovila nové hranice Německa (ztráta Alsaska-Lotrinska Eupen Malmedy, Poznaňska, Gdaňska, Memelu, Hlučínska a kolonií), německá armáda nesměla mít více než 100tis. mužů, válečné loďstvo 15tis. mužů. Smlouva stanovila také náhradu škod způsobených spojencům.

Na pozvání spojenců přijela do Paříže německá delegace v čele s ministrem zahraničních věcí Brockdorffem-Rantzauem. Dne 7.května 1919 jí byl ve Versailles předán návrh mírové smlouvy. Oznamované podmínky míru vzbudily v Německu velké rozhořčení. V zemi byl vyhlášen týden smutku. Kancléř Scheidemann prohlásil: "Nechť uschne ruka, která takový mír podepíše!" Po třech týdnech interních jednání zaslala německá vláda 29.května 1919 rozhořčenou a rozhodnou odpověď, která vzbudila u spojenců značný nepokoj. Na mírové konferenci se znovu rozproutila diskuse o obsahu mírové smlouvy. Na nátlak Clemenceaua však byla zaslána Německu odpověď, která plně trvala na textu předloženého návrhu. Německá vláda měla do pěti dnů smlouvu buď přijmout nebo odmítnout. Ve druhém případě by Dohoda byla nucena prosadit podmínky míru silou, tj. pokračováním ve válce.

V německém Ústavodárném národním shromáždění ve Výmaru se pravice a levice vyslovily proti podepsání smlouvy, střed (Centrum a většinová sociální demokracie) pro její přijetí. Vůdce katolického Centra Erzberger zdůrazňoval nutnost přijetí smlouvy tím, že vojenský nápor Dohody by mohl přinést ještě těžší podmínky, případně i rozčlenění Německa. Vrchní armádní velení prohlásilo, že nemůže zabránit postupu spojenců na západě. Poté schválilo 22.června 1919 Ústavodárné národní shromáždění 237hlasy proti 138 návrh mírovou smlouvu podepsat. Smlouvu podepsal nový ministr zahraničních věcí sociální demokrat Müller 28.června 1919 v zrcadlové síni ve Versailles, v téže síni, kde bylo v roce 1871 - po porážce Francie - vyhlášeno Německé císařství.

Za tři měsíce od versailleské smlouvy byla 10.září 1919 rakouskými zástupci podepsána mírová smlouva v Saint-Germain-en-Laye, v níž se Rakousko vzdalo Čech, Moravy a rakouského Slezska ve prospěch Československa (ČSR), Halič připadla Polsku, Bukovina Rumunsku, jižní Tyroly a Přímoří získala Itálie, Kraňsko a Dalmácie připadly Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (KSHS), stejně jako společné rakousko-uherské země Bosna a Hercegovina. Zato Rakousko získalo část západních Uher, tzv. Burgenland.

Jednání s Maďarskem se, díky vypuknutí bolševické revoluce v této zemi v roce 1919, protáhla až do 4.června 1920, kdy byl podepsán mír v Trianonu. Jím se svatoštěpánská koruna vzdala Horní země (Slovensko) a Uherské Rusi (Podkarpatská Rus) ve prospěch ČSR, Sedmihradsko a část Banátu získalo Rumunsko a Chorvatsko-Slavonsko s Bačkou a částí Banátu připadlo Království SHS.

Vedle zredukovaného Maďarska zůstala i z Rakouska kombinace alpských zemí s druhdy velkolepým hlavním městem říše Vídní. Nový rakouský stát, který tvořili výlučně Němci, se nesměl připojit

k Německu. Vyznačení československých hranic se nepřekrývalo s etnickou hranicí mezi Čechy a Němci, ale sledovalo historické hranice Čech, Moravy a rakouského Slezska. Do nového československého státu byly začleněny více než 3mil. Němců a 700tisíc Maďarů. Více jak 2mil. Maďarů byly připojeny k Rumunsku.

Střední Evropa měla představovat jakýsi "sanitní kordón", nárazník mezi Německem a Ruskem. Podle Masaryka "hráz protigermánská tvořená státem československým, Polskem, Jugoslávií, Rumunskem, Itálií, jest zároveň nejlepší pomocí Rusku. Odděleno od Němců a Maďarů může se Rusko vyvíjet, jsouc také chráněno před přímým zakročením Německa."

Od okamžiku, kdy malé středoevropské státy vznikly, bylo jejich hlavní starostí zřizování celních bariér v naději, že se jim podaří dospět k jakési ideální soběstačnosti. Dopad této politiky se nejvýrazněji projevil v rozbití poměrně vyrovnaného hospodářského celku vytvořeného v Podunají habsburskou monarchií, v němž se vzájemně doplňoval průmyslový západ s agrárním východem. O to tíživěji pak na středoevropské země dopadla velká hospodářská krize na přelomu 20. a 30.let.

Jedinou oblastí, kde bylo možno oprávněně očekávat od tohoto rozdrobení střední Evropy nějaké dobrodiní, bylo případné ztišení nacionálních vášní. Opak se však stal pravdou. Středoevropské národy už měly zakódovaný přirozený sklon si vzájemně nedůvěřovat. Otázka národnostních menšin, která hýbala Rakousko-Uherskem, se v nově utvořených státech objevila znovu jako v miniatuře. Národnostní menšiny považované pokaždé za cizorodá tělesa ohrožující národní jednotu se samy ve své většině považovaly za oběti omezování, útlaku nebo dokonce pronásledování. Národy povýšené na státy na základě národního principu tuto zásadu okamžitě popřely.

Nové národní státy ve střední Evropě prováděly vůči sobě konkurenční politiku, zoufale taktizující mezi Německem a Ruskem. Podle rakouského sociálního demokrata Karla Rennera "bylo vytvořeno v srdci Evropy ohnisko občanské války, jehož žár může být pro svět a jeho sociální vzestup ještě nebezpečnější, než bylo stálé vrčení na Balkáně".

Po první světové válce zvítězila ve střední Evropě idea národního státu. Namísto sedmi států vzniklo v této oblasti 13států. Konstrukteři versailleských smluv se domnívali, že nová střední Evropa bude relativně bezkonfliktní oblastí. Např. mírová smlouva s Rakouskem ve svém devátém článku stanovila, že osud Těšínska, Spiše a Oravy, na něž si činily nárok Polsko i ČSR, bude rozhodnut plebiscitem. Místo toho byla 10.července 1920 svolána do lázní Spa dohodová velvyslanecká konference, která rozhodla o rozdělení těchto území mezi oba státy, což neuspokojilo ani jednu, ani druhou stranu. Toto byl pouze jeden z konfliktů, do kterých se zapletly nové státy střední Evropy. Namísto nové středoevropské politiky, která by vyvážila neexistenci dunajské monarchie jakožto faktorů rovnováhy, rozhořely se konflikty doslova na všech stranách.

Byly to právě Polsko a ČSR, které mohly svým postavením a vlivem, jakožto spojenci západních demokracií, v dané poválečné situaci vytvořit novou středoevropskou politiku, jejíž jádro by spočívalo v jasně a společně vymezených vztazích k Německu a Rusku, mocnostem s evidentním zájmem o střed Evropy. Ještě za války se nejužší spolupráce či přímo politická federace zdály jedinou zárukou trvalejší existence obou mladých států. Podle Masaryka

"my, Čechoslováci a Poláci, jsme nuceni vytvořit obrannou alianci, nejen kvůli geografické poloze, nýbrž také z příkazu dějin. Politická aritmetika nutí tyto dva západoslovanské národy k vytvoření aliance na život a na smrt".

Po vzniku obou národních států byly tyto principy zapomenuty. Od samého počátku byly vzájemné vztahy zatíženy územními požadavky Polska nejen vůči Německu, Litvě a Rusku, ale také pretenzemi na východní část Slezska (Těšínsko) a Oravu a Spiš. Hlavním nepřítelem Polska bylo Rusko, zatímco v Československu počítali s demokratizací poměrů v této zemi. Masaryk připouštěl, že by "bolševici se změnili a západním názorům přiblížili". V Polácích vzbuzovala československá politika pomocí Rusku a rekonstrukce Ruska nepřekonatelný odpor. V obou zemích se nahromadilo velké množství vzájemné nedůvěry.

2. Zahraničně politické postavení jednotlivých států

Ve 20. letech to byla hlavně Francie, která si činila nárok na vedení nově vzniklého "středoevropského prostoru". Francie získala rozhodující a trvalý vliv v ČSR, Jugoslávii, Rumunsku a Polsku. Naproti tomu Rakousko a Maďarsko se pokoušely využívat rozporů mezi velmocemi a orientovaly se nejdříve na Anglii a Itálii.

Vliv Itálie v Podunají - v Rakousku a Maďarsku - zesílil od roku 1925, zejména po britsko-italském sblížení. Itálie se tehdy pokusila získat větší vliv i v Rumunsku (smlouva o přátelství z roku 1926). Smlouva o přátelství mezi Itálií a Maďarskem z roku 1927 se stala pro Maďarsko nástupem k rozvinutí propagandy proti trianonské části versailleského mírového systému. Od roku 1929 došlo k novému sblížení Itálie s Rakouskem. Itálie poskytla Rakousku půjčku a prosadila v Haagu zrušení reparačních závazků Rakouska.

Poražené Německo a bolševické Rusko nemohly po válce uplatňovat svůj vliv v této oblasti. Ale v Německu se nevzdávali idejí "mitteleuropy". Zejména byla v Německu vítána snaha rakouských Němců připojit se k Německu. Dohodové státy však s těmito snahami rakouských Němců nesouhlasily a v roce 1922 muselo Rakousko podepsat s Anglií, Francií, Itálií a ČSR dohodu o své nezávislosti a svrchovanosti. Muselo se tak zříci svého úsilí o anšlus s Německem. Ve 20. letech byl německý revanšismus zaměřen zejména proti Polsku, proti kterému vedlo Německo v roce 1926 dokonce i celní válku. Na přelomu 20. a 30. let začalo Německo s novou propagací anšlusu Rakouska s Německem pod firmou celní unie. Zásahem Francie a Itálie byla tato akce zmařena.

Ve 20. letech převažovala ve střední Evropě Francie, pak zesiloval vliv Itálie a na začátku 30. let se stávaly zřejmé i německé velmocenské ambice. Velká Británie si podle okolností zajišťovala určité pozice v Rakousku nebo i v Polsku a hlavně byla vítána v Maďarsku. Představy britské politiky o možnosti uspořádat střední Evropu na nějaké společné ekonomické bázi se ukázaly nereálné. Vzájemné rozpory mezi dvěma skupinami nástupnických států, resp. mezi vítězi a poraženými, i rozpory mezi vítězi byly silnější než potřeba ekonomické spolupráce. Uskutečnila se jen politická spolupráce mezi ČSR, Rumunskem a Jugoslávií, motivovaná společnými obavami z maďarských revizionistických snah. V tzv. □ Malé dohodě □ byla iniciativní a vůdčí silou ČSR, která však odmítala různé návrhy na vytvoření celní unie nebo konfederace ve střední Evropě, ačkoli s touto ideou přišel jako první po světové válce československý prezident T.G.Masaryk. Odpor proti hospodářské jednotě střední Evropy byl

u nás diktován zřejmě obavami, že by Anglie podporovala vedoucí postavení Vídně. ČSR se bránila i rozšíření Malé dohody a odmítala počáteční návrhy Rumunska na přizvání Polska a Řecka ke spolupráci.

Polsko vedlo mezi dvěma světovými válkami územní spory se všemi svými sousedy s výjimkou Rumunska. Maďarofilské projevy se začaly v Polsku uplatňovat po nástupu Pilsudského k moci, kdy se začalo mluvit o nutnosti společné polsko-maďarské hranice. To znamenalo zhoršení československo-polských vztahů. Ochladly také vztahy Polska k Francii. Polská zahraniční politika se snažila více orientovat na Anglii a USA. Určitý vliv získalo Polsko v Lotyšsku a Estonsku, zatímco s Litvou trvaly spory o Vilno. Za hlavního nepřítele považovalo ovšem Polsko Rusko.

Rumunská zahraniční politika vycházela po válce z potřeby zajistit si hranice proti Rusku (Besarabie) a proti Maďarsku (Sedmihradsko). První moment přitahoval Rumunsko k Polsku, kdežto druhý k ČSR a Jugoslávii.

Jugoslávie pocítovala potřebu spojenectví s ČSR a Rumunskem proti Maďarsku, s Rumunskem i proti Bulharsku, ale navíc byla nucena zabezpečit své postavení proti Itálii, kde nástup Mussoliniho k moci vedl k obnovení kampaně za připojení Dalmácie k Itálii. Maďarsko muselo při vstupu do Společnosti národů v roce 1922 slíbit, že se podrobuje všem závazkům trianonské mírové smlouvy. Navzdory tomuto slibu rozšiřovala maďarská vláda v západních zemích svou propagandu za revizi mírových smluv. Spoléhala hlavně na Anglii, kde vskutku bylo mezi aristokracií dost ochotných lidí vyslyšet stesky Maďarů. Tahem proti Malé dohodě ze strany Maďarska byla jeho smlouva o přátelství s Itálií z dubna 1927. Mussolini v roce 1928 vystoupil proti Trianonské smlouvě. V Anglii vystoupili někteří členové Labour Party pro revizi mírových smluv ve střední a jihovýchodní Evropě a ve prospěch Maďarska za předpokladu, že dojde k demokratizaci režimu v Maďarsku.

V orientaci na Itálii hledalo nakonec východisko i Rakousko, jehož vlády se po celá 20. léta střídavě obracely na Paříž a Londýn o poskytnutí půjček. Nacházely v tom podporu i u ČSR, která se snažila zabezpečovat rakouskou státní nezávislost proti požadavkům rakouských velkoněmců. Za tuto pomoc podepsalo Rakousko s ČSR v roce 1926 arbitrážní smlouvu. Od roku 1929 se rakouská vláda obracela hlavně na Itálii; italský fašismus se stal rakouským křesťanským sociálům vzorem. Důležitá byla i orientace na Německo, s nímž bylo Rakousko ochotno uzavřít v roce 1931 i celní unii.

3. Charakter nových států

a) Polsko

Na počátku polského národního státu stály dvě koncepce. Jednu reprezentovali R. Dmowski a I. Paderewski, představitelé polské emigrace na Západě orientované na státy Dohody a tudíž protiněmecky a protirakousky. Jejich představa spočívala v maximálním rozšíření Polska na účet Německa: o Horní Slezsko, Poznaňsko, Gdaňsko, Mazury atd., tj. o asi 84 tis. km² německého území. Druhá koncepce byla J. Pilsudského. Ten, orientující se na podporu Německa a Rakousko-Uherska proti Rusku, chtěl rozšířit území Polska na východě, na úkor Ruska. Ani jedna z koncepcí nebyla přísně etnická, nýbrž především historická. Pilsudski měl navíc plán vytvořit velkou federaci národů pod vedením Polska, federaci, která by sloužila jako obrana Evropy před ruskou imperiální politikou. Federace měla zahrnovat, kromě Poláků, také

Litevce, Bělorusy a Ukrajince. Pro realizaci svého federativního plánu nenašel Pilsudski vhodné příznivé podmínky ani v Polsku (odpor nacionalistů), ani u zainteresovaných národů.

Možnost užší spolupráce s Ukrajinci byla znemožněna vytlačáním Poláků z Ukrajiny v létě 1920 a řížským mírem z roku 1921, který ponechával Polsku jen území dnešní západní Ukrajiny a západního Běloruska. V době polsko-ruské války 1920 uzavřela Litva s Ruskem mírovou smlouvu, která mj. proponovala litevskou anexi Vilna (Vilnius), polského města obklopeného litevským venkovem. V říjnu 1920 nechal proto Pilsudski tuto oblast obsadit (Střední Litva) a v březnu 1922 přičlenit k Polsku. Litevská vláda přerušila veškeré styky s Polskem a mezi oběma národy, které byly historicky spojeny nejužší spoluprací, nastal stav nepřátelství. Polský národní stát, který měl 19mil. Poláků a 8mil. menšin (Ukrajinci, Bělorusové, Němci, Litevci, Židé), nevznikl podle etnických hranic a již od počátku se dostal do neřešitelných rozporů. Požadavek na rozšíření západních území na úkor Německa byl splněn jen z poloviny, avšak i to stačilo, aby se oba státy staly nepřáteli. Statisíce Němců odešly po první světové válce do Německa a ti, co zůstali, nebyli rozhodně loajálními polskými občany. Německá menšina v Polsku byla orientována na Německo a Poláci s ní zacházeli velmi represivně. V Horním Slezsku, které bylo rozděleno mezi Polsko a Německo, se odehrávaly nacionalistické orgie.

Na základě protokolu ze Spa z července 1920 vzniklo svobodné město □ Gdaňsk□, které ovšem nebylo nezávislé, protože zahraničně politicky bylo zastupováno a vojensky hájeno Polskem, přičemž garantem jeho existence byla Společnost národů, reprezentovaná vysokým komisařem. Pro svůj národní stát Poláci Gdaňsk - resp. koridor k moři - požadovali především z ekonomických a politických důvodů. Město bylo etnicky německé.

V Polsku prohlásila koaliční vláda v roce 1918 hlavou neboli náčelníkem státu Józefa Pilsudského. Podle ústavy z roku 1921 byla vytvořena funkce prezidenta republiky, do které však Pilsudski kandidaturu odmítl (ponechal si jen náčelnictví generálního štábu). Polsko se stalo parlamentní republikou, která převzala systém mnoha politických stran z jednotlivých předválečných záborů (ruského, rakouského a pruského). Počet stran dosahoval až čtyřiceti. Zpočátku se zdálo, že silný vliv budou mít socialisté (Sociálně demokratická strana Haliče a Těšínského Slezska se sloučila s Polskou socialistickou stranou PPS), z jejichž řad vyšel před válkou i J.Pilsudski. Také komunisté, kteří vznikli sloučením předválečné Sociální demokracie Království polského a Litvy (SDKPiL) a levice PPS, měli tehdy vliv v dělnictvu. V prvních volbách v roce 1919 komunisté nekandidovali a ani socialisté nedostali dost hlasů. Zato zesílily nacionalistické strany, které vytvořily novou vládu. Politické strany se však začaly štěpit a nové volby v roce 1922 ukázaly rovnováhu pravice, středu a levice. Politické rozvrstvení v Polsku však bylo komplikováno rozporem mezi národními demokraty a belvederskou (varšavský zámek) skupinou stoupenců Pilsudského z různých stran středu a levice. Ze souboje o získání vlivu a moci ve státě vzešla vítězná skupina belvederská. Pilsudski provedl s vojáky v květnu 1926 převrat za pomoci PPS. Na podzim 1926 však nastolil neparlamentní vládu, která se prohlásila za vládu "ozdravení" poměrů ve státě (□ sanační režim□). Pilsudski se stal předsedou vlády a v roce 1927 pozměnil ústavu na úkor práv sejmu (parlament), když poslanci nechtěli

schválit některá vládní nařízení. Stoupenci Pilsudského se pokusili o vytvoření vládního Bezpártijního bloku spolupráce s vládou (BBWR). Ve vřbách v roce 1928 byl však BBWR poražen. Teprve až v nedemokratických volbách v roce 1930 si sanační režim zajistil potřebnou většinu, kterou využil k potlačení levice i středu. Otevřený autoritativní protidemokratický režim byl dovršen ústavou z roku 1935.

Sanační režim Pilsudského odrazil opozici PPS i národních demokratů a potlačil odpůrce z nejkrajnější levice i národnostních menšin. Prezidentské volby z roku 1933 skončily znovuzvolením kandidáta BBWR Ignacy Mołcického (1926-1939). V zápětí po volbách odhlasoval sejm plné moci prezidentovi, který mohl nyní vydávat nařízení s mocí zákona po dobu, kdy nezasedal sejm. Nový ministr zahraničních věcí plk. Józef Beck zahájil novou orientaci: podepsal v lednu 1934 smlouvu o neútočení s nacistickým Německem. Nová strana sanačního režimu, Tábor národního sjednocení - OZN, nahradila po smrti Pilsudského v roce 1935 dosavadní BBWR. Polská zahraniční politika se pokusila utvořit osu Varšava - Budapešť - Řím. "Vláda plukovníků" v čele s prezidentem prof. Mołcickým, generálním inspektorem armády maršálem E. Rydz-łmygłym, předsedou vlády gen. F. Gławojem Składkowským a ministrem plk. J. Beckem slavila na podzim 1938 úspěch, když se jí podařilo zmocnit se po Mnichově československé části Těšínska, tzv. Zaolší.

b) Pobaltí

V Pobaltí, které patřilo od konce 18. století Rusku a které bylo v roce 1918 okupováno německými vojsky, vznikaly v roce 1918 místní litevské, lotyšské a estonské rady a výbory, které pak po ústupu Němců prohlašovaly samostatnost svých národů. Litva měla 2 mil. obyvatel, z toho 83% Litevců, Lotyšsko rovněž 2 mil., z toho 73% Lotyšů, a Estonsko 1 mil. obyvatel, z toho 87% Estonců.

Vyhlášení nezávislosti v roce 1918 a meziválečné období dvaceti dvou let, které pobaltským republikám dějiny vyměřily, je spojeno s působením tří politických osobností, které více než kdokoli jiný vtiskly tvářnost této etapě: Antanase Smetony v Litvě , Kárlise Ulmanise v Lotyšsku a Konstantina Pätse v Estonsku . Pro pozdější generace se stali symboly vlastní státnosti a národní svébytnosti. Všichni tři se zúčastnili od mládí národně emancipačního zápasu a v závěru 1. světové války měli zásadní podíl jak na proklamaci nezávislosti svých národních států a jejich obraně proti útokům Rudé armády, tak proti pokusům německobaltské nobility o konzervativní zvrát, v případě Litvy pak proti snahám o včlenění do polského státu. Ulmanis a Pätse se stali prvými předsedy vlád, Smetona prvním prezidentem. Postupně, v závislosti na přiostrřování vnitropolitických poměrů a mezinárodní situace, nastolili ve svých zemích autoritativní režimy. Někdejší sovětská historiografie paušálně označovala pobaltské autoritativní režimy za fašistické. Nálepku fašismu však byli komunisté ochotni přiřknout i demokratickým systémům, nezůstala jí ušetřena ani osobnost československého prezidenta Masaryka.

Pobaltské státy vystavěly budovu státního systému na široké parlamentní demokracii, inspirované ústavními vzory Výmarské republiky, Švýcarska a Francie. Formulaci ústavních dokumentů ovlivnila orientace na západoevropské demokratické státy, celoevropská revoluční a demokratická vlna po 1. světové válce i zájem lidových vrstev na uskutečnění sociálních přeměn, včetně

agrární reformy.

Řadu shodných rysů vykazuje meziválečný vývoj zejména v Lotyšsku a Estonsku. Litva, jejíž těžiště leželo dále na jihovýchod, procházela odlišným vývojem. Ten vyplýval nejen z potřeby země, jejího sociálně ekonomického rozvoje, ale i větší labilitě zahraničně politického postavení následkem vleklého konfliktu s Polskem o historické hlavní město Vilno. Tento konflikt vedl nepřímo k tomu, že již v prosinci 1926 zde křehkou demokracii vystřídal autoritativní nacionalistický režim Antanase Smetony a Augustina Voldemarase.

Časté střídání vlád v Estonsku a Lotyšsku vedlo na začátku 30.let k neschopnosti politické reprezentace koncentrovat se na řešení akutních úkolů, které před obě země postavila hospodářská krize. Korupční aféry a přebujelé stranictví, jehož projevem bylo prosazování úzkých a osobních zájmů na úkor celku, stejně jako zpolitizování běžných legislativních záležitostí podlamovaly postavení parlamentu v očích veřejnosti a vytvářely ovzduší nedůvěry. Křehká demokracie byla vděčným terčem útoků extrémní levice a pravice. Na jejích chybách vyrůstala fašistická hnutí, objevovaly se požadavky očisty politického života a likvidace stranictví vůbec. Komunistické strany usilující nepokrytě o likvidaci státnosti a připojení k SSSR, byly vzhledem ke zkušenostem z krátké éry sovětských republik v Pobaltí a nezdařeného komunistického převratu v Estonsku v prosinci 1924 trvale zakázány a jejich vliv byl nevelký.

Problémy parlamentarismu a jeho krize nebyly samozřejmě pobaltským specifickým. Zasáhly celou Evropu. Na začátku roku 1934 zbyly ve střední a východní Evropě jako demokratické ostrovy v moři režimů silné ruky jen ČSR, Finsko a Lotyšsko s Estonskem. Právě v posledně jmenovaných republikách však nepřežil parlamentarismus jaro tohoto roku. Fašistická Itálie, polský sanační režim, autoritativní vláda A.Smetony v sousední Litvě a vítězství nacistů v Německu působily na část politické veřejnosti inspirujícím příkladem při hledání východiska z politické a hospodářské krize.

Pobaltské autoritativní režimy představovaly konzervativní reakci jak na problémy, které společnost nebyla schopna vyřešit na půdě demokracie, na niž přeskočily rovnou z carského samoděržaví, tak na otřesy evropské politické scény, vzrůst ohrožení malých států a úspěchy totalitních hnutí. Tyto vládní systémy přejaly některé nacionální postuláty domácích fašistů a také animozitu vůči menšinám. Pobaltské autoritativní režimy nejen přijímaly fašistické prvky (korporativismus), ale byly zároveň způsobem obrany (sjednocení národa) před nacismem a komunismem.

V některých parametrech mohou být pobaltské režimy srovnatelné s Dolfussovou vládou v Rakousku, což platí především o Lotyšsku, kde byl převrat namířen více proti sociálním demokratům než proti fašistickým hnutím. Oproti tomu Pätsova diktatura v Estonsku, která se inspirovala Pilsudského Polskem, směřovala jednoznačně, a na počátku dokonce za podpory socialistů, proti pokusu vapsů (původně nepolitický spolek bývalých bojovníků za svobodu, který se však od roku 1932 rychle fašizoval) nastolit plně fašistický režim. Prostředky použité ke sterilizaci politického života byly víceméně byrokratického charakteru, bez použití represálií a teroru, charakteristického pro fašistická hnutí.

c) Rakousko

Tušíce rozpad habsburské monarchie připravovali se rakouští Němci k vlastní státnosti. □ Německé Rakousko □ (Deutsch Österreich),

vyhlášené 12.listopadu 1918, bylo chápáno jako součást Německé republiky. Na tom se shodovali rakouští velkoněmci i sociální demokraté. Dohoda tyto tendence anšlusu odmítla a zamítla i rakouské žádosti o připojení k Německému Rakousku sudetoněmeckých provincií (Deutschböhmen, Böhmerwaldgau, Sudetenland a Deutschsüdmähren). Vznikl tak stát se 6,5mil. obyvatel, z nichž 1/4 žila ve Vídni. Rakousko vzniklo jako národnostně jednotný stát, kde byla jen 3% neněmeckého obyvatelstva, zejména 100tis. Čechů ve Vídni.

V prvních vládách Rakouské republiky měli silný vliv sociální demokraté. Rozhodovala o tom průmyslová Vídeň. V Rakousku vznikl systém dvou hlavních politických stran: sociálně demokratické a křesťansko sociální. Od roku 1921 přešla sociální demokracie do opozice. Vládnoucí křesťansko sociální strana se začala postupně měnit v autoritativní stranu. Nositelem těchto tendencí byl Heimwehr (Domobrana), úderné oddíly křesťansko sociální strany. Po porážce sociálních demokratů v pouličních bojích v únoru 1934 zakázala Dolfussova vláda ústavou z 30.dubna 1934 činnost politických stran.

Nová ústava aplikovala na rakouské poměry myšlenky italského fašistického korporativního státu. Nová tzv. Vlastenecká fronta byla jedinou povolenou politickou organizací. Kancléř dr.Engelbert Dolfuss zakázal také rakouskou nacistickou stranu, která se pak pokusila o povstání. Puč byl sice likvidován, ale Dolfuss jej nepřežil. V následujícím boji o moc mezi novým kancléřem Kurtem Schuschniggem a vůdcem Heimwehru knížetem Stahrenbergem vyšel vítězně Schuschnigg.

V červenci 1936 rakouská vláda musela podepsat s nacistickým Německem dohodu o koordinaci zahraniční politiky s Říší. Do vlády byli nasazeni dva členové nacistické strany. Dne 11.února 1938 si Hitler pozval do Berchtesgadenu Schuschnigga a žádal jej, aby byli v Rakousku propuštěni všichni věznění nacisté a aby se ministrem vnitra stal vůdce rakouských nacistů Seyss-Inquart. Schuschnigg byl nucen tyto požadavky přijmout. Po protestních demonstracích se Schuschnigg rozhodl vyhlásit na 13.březen 1938 plebiscit o další nezávislosti Rakouska. Nacistické Německo podalo 11.března Schuschniggovi ultimatum proti konání plebiscitu a pro utvoření nové vlády pod vedením Seyss-Inquarta. Schuschnigg před tímto tlakem ustoupil a předal vládu nacistům. Nový kancléř Seyss-Inquart vyhlásil připojení Rakouska k Německu a 12.března 1938 bylo Rakousko okupováno německým vojskem. Jen ve Vídni bylo zatčeno na 160tisíc osob včetně bývalého kancléře Schuschnigga.

d) Maďarsko

Maďaři věřili ještě v listopadu 1918, že zůstane zachována integrita Uher určitě s Horní zemí (Slovenskem) a Sedmihradskem. I opoziční směry v čele s hrabětem Karolyim prováděly koncem října 1918 převrat tak, aby nebyla narušena kontinuita s Habsburky. Teprve 16.listopadu 1918 prosadila sociální demokracie vyhlášení Maďarské republiky. Vláda liberálního demokrata hraběte Mihály Karolyiho se pokoušela udržet pod svou správou Sedmihradsko a Horní zemi, kdežto z autonomního Chorvatska stáhli Maďaři vojsko i úřady. Koncem prosince 1918 byla maďarská vláda nucena vyklidit Horní zemi a v roce 1919 i Sedmihradsko a Banát. Když měla maďarská vojska ustoupit ze západního Sedmihradska, vláda, jejíž jednání s Dohodou v této věci nebyla úspěšná, předala moc sociálním demokratům. Byla vyhlášena Maďarská republika rad (MRR) pod vládou sociálních

demokratů a komunistů, která vydala dekret o odstranění národnostního útisku. Ale vydané mapy Maďarska se starými hranicemi předválečných Uher vyvolaly dojem, že i MRR usiluje o integritu svatoštěpánské koruny. Porážka MRR rumunskými vojsky posunula maďarsko-rumunskou hranici ve prospěch Rumunska. V jednáních o mírovou smlouvu prosazovala maďarská delegace historické hranice Uher a žádala alespoň provedení plebiscitu na bývalých uherských územích. Avšak francouzská zahraniční politika hájila požadavky Československa, Rumunska a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Podle smlouvy z Trianonu vzniklo Maďarsko s 8mil. obyvateli, z toho bylo 90% Maďarů.

Po pádu Maďarské republiky rad v létě 1919 byla obnovena monarchie za podmínky detronizace Habsburků. Regentem království bez krále se stal 1.března 1920 admirál bez loďstva Miklos Horthy. V Maďarsku existovaly i po roce 1919 četné politické strany včetně sociální demokracie, ale nemohly vyvíjet plnou činnost.

V březnu 1921 přijel do Maďarska uherský král Karel IV. (bývalý rakouský císař Karel I.) a žádal v Budapešti říšského správce, aby mu předal vládu. Po Horthyho odmítnutí a diplomatických protestech Dohody a Malé dohody byl Karel nucen se vrátit do svého švýcarského exilu. V té době přejal vládu hrabě István Bethlen. Dne 20.října téhož roku přiletěl král Karel i s královnou Zitou podruhé do Maďarska a domluven se svým bývalým ministrem zahraničí a vůdcem křesťanských sociálů hrabětem Gyulou Andrássem podnikl v čele vojenského sboru pochod na Budapešť. Horthy odmítl s Karlem jednat, neboť Malá dohoda mobilizovala, a před městem byli spiklenci obklíčeni vládním vojskem vedeným Gyulou Gömbösem. Královský pár byl zajat, internován v klášteře u Balatonu a v listopadu 1921 převezen na rozkaz Dohody lodí Dunajem, Černým a Středozezemním mořem na ostrov Madeiru, kde poslední uherský král v roce 1922 zemřel (královna Zita zemřela v r.1989).

V březnu 1922 oktrojovala vláda volební řád, který znemožnil "nevyspělým masám" hlasovat. Volit směli muži od 24let a ženy od 30let se šestitřídním vzděláním, na venkově byly volby veřejné. Ve volbách 1.června 1922 pod nátlakem úřadů (jen pětina poslanců byla zvolena tajným hlasovacím právem) získala vláda poslušnou sněmovnu a Bethlen si tak pojistil na deset let diktaturu, neboť stejně byly vedeny volby v letech 1927 a 1931. Bývalý prezident hrabě Károlyi, který po vyhlášení MRR prchl do emigrace (mj. v Praze), byl v roce 1923 odsouzen za údajnou protistátní činnost a jeho majetek byl konfiskován. V roce 1926 obnovil premiér Bethlen i magnátskou tabuli (horní sněmovnu). Teprve finanční nesnáze a nespokojenost vládní maloroľnické strany s tím, že 40% půdy je v rukou velkostatkářů, vedly v roce 1931 k Bethlenově demisi.

Maďarskou politiku ve 30 letech můžeme charakterizovat jako úsilí o revizi trianonského míru. Všechny vnitřní problémy - hospodářské i politické - byly vždy odůvodňovány ztrátou území a reparacemi. Šéfem vlády se stal 29.září 1932 dosavadní ministr honvédů (domobrany) G.Gömbös, který představoval vládu silné ruky. Jeho vláda se zahraničně politicky orientovala na Itálii. Gömbös rovněž usiloval o vytvoření jediné vládnoucí strany pod názvem Strana národní jednoty. Po smrti Gömböse v roce 1936 se stal ministerským předsedou Kálmán Darányi. Maďarská vláda se snažila oslabit Malou dohodu jednáním s Jugoslávií, vůči které byly maďarské územní požadavky nejmenší. Nová vláda Bély Imrédiho

se snažila uskutečnit své cíle jednáním prostřednictvím Anglie a hlavně s Jugoslávií, která se začala na jaře 1938 sbližovat s Německem. Překvapením byla v létě 1938 dohoda Maďarska a Malé dohody (ČSR, Rumunsko a Jugoslávie) o vojenské rovnoprávnosti a neútočení. V období Mnichova se maďarská vláda pod tlakem československých spojenců Rumunska a Jugoslávie neangažovala tak, jako vláda polská. Teprve 1.vídeňskou arbitráží Německa a Itálie získalo Maďarsko jižní Slovensko a jižní Podkarpatskou Rus. V únoru 1939 se Maďarsko připojilo k Paktu proti Kominterně. Se souhlasem Německa obsadilo Maďarsko 15.března 1939 zbytek Podkarpatské Rusi. Nová vláda hraběte Pála Telekiho (od února 1939) vystoupila ze Společnosti národů a definitivně se spojila s nacistickým Německem.

e) Království Srbů, Chorvatů a Slovinců

Na základě dohod mezi jihoslovenskou emigrací z Rakousko-Uherska a srbskou exilovou vládou došlo po skončení světové války k jednání mezi představiteli záhřebské Národní rady, Jugoslávského výboru působícího za války v Londýně a srbské vlády o ustavení společného státu Jihoslovanů. Vedoucí činitelé srbských stran si však představovali vytvoření společného jihoslovenského státu především jako rozšíření Srbska. Dne 1.prosince 1918 byl vyhlášen jednotný stát - □ Království Srbů, Chorvatů a Slovinců □ (KSHS). Jihoslovenská vláda měla nesnadné úkoly především při zabezpečování hranice takřka na všech stranách. Na základě podmínek příměří s Rakousko-Uherskem z 3.listopadu 1918 zahájila italská vojska okupaci i těch částí habsburské monarchie, na které si činili nároky Jihoslované. Italové obsadili Istrii a dalmatské pobřeží. Jihoslované protestovali proti obsazení Terstu, Rijeky (Fiume), Splitu (Spalato), Zadaru (Zara), Kotoru a dalších měst a žádali Francii a Velkou Británii o vyslání spojeneckých vojsk. Koncem listopadu 1918 vskutku přibyla do jaderských přístavů dohodová vojska, ale jednání s Itálií byla dlouho bezvýsledná. Teprve 12.listopadu 1920 byla v Rapallu podepsána italsko-jihoslovenská dohoda o hranicích. Království SHS dostalo Split, Italové si ponechali Terst, Rijeka byla prohlášena svobodným městem. V roce 1924 však ponechalo Království SHS Itálii právo na Rijeku za drobnější úpravy hranic jinde. Také vůči Rakousku byly potíže při určení hranic ve Štýrsku a hlavně v Korutanech, kde byl proveden v roce 1920 plebiscit, který dopadl příznivě pro Rakousko. Vůči Maďarsku byla potvrzena hranice smlouvou trianonskou, ve které bylo potvrzeno připojení Bačky a části Banátu. Zde se střetly zájmy Království SHS a Rumunska, které si činilo nárok na celý Banát. Podle dohody v Sévres z roku 1920 dostalo KSHS z Banátu 10tis.km² □ a Rumunsko 18tis.km² □ s městem Temešvárem. Od Bulharska dostalo Království SHS menší území v Makedonii. Tak vznikl jihoslovenský stát s 12mil. obyvatel, z nichž bylo 52% Srbů včetně Černohorců a Makedonců, kteří nebyli uznáváni za svébytný národ, 22% Chorvatů a 9% Slovinců.

V jihoslovenské konstituční monarchii vládla srbská dynastie Karadjordjevičů a existovalo zde na čtyřicet politických stran, které soupeřily o vliv ve státě a vládě. Ústava z 29.června 1921 (vidovdanská ústava) uzákoňovala centralismus, proti kterému se bouřili zejména Chorvaté. Nejsilnější politickou stranou byla Srbská radikální strana vedená Nikolou Pašičem. Druhou největší stranou byla Chorvatská republikánská rolnická strana, vedená Štěpánem Radičem. Tato strana usilovala o republiku a federalizaci. Vláda chtěla stranu v roce 1925 rozpustit

a Radiče uvěznila. Radič k překvapení změnil dosavadní linii, vypustil z názvu strany přídomek "republikánská" a uznal jednotu státu pod vládou dynastie Karadjordjevičů. Dohoda se srbskými radikály však netrvala dlouho a Chorvatská rolnická strana se octla znovu v opozici. Vzájemné spory stran daly králi a dvoru záminku k provedení převratu. Došlo k němu na začátku roku 1929, kdy král rozpustil skupštinu (parlament) a zrušil tzv. vidovdanskou ústavu z roku 1921. Hned po převratě byl vydán zákon o změně názvu země. Království SHS se nadále nazývalo □ Království Jugoslávie □ . Nová vláda byla režimem královsko-vojenské diktatury. Autoritativní režim se projevoval mj. v tom, že nová ústava z roku 1931 nařizovala jmenovat polovinu členů senátu králem. Volby do skupštiny byly veřejné, nejsilnější strana získávala □ 2 □ / □ 3 □ mandátů. Také vlády byly odpovědny králi a ne skupštině. Došlo k pokusu o vytvoření vládní Jugoslávské národní strany.

Odpor vůči srbskému centralismu vedli od r.1929 chorvatští ustašovci (povstalci) vedení Ante Paveličem. Ten organizoval z chorvatských emigrantů v Itálii a Maďarsku zvláštní úderné oddíly. Když demokratická opozice požadovala federalizaci státu, dala vláda pozatýkat představitele Chorvatů a Slovinců.

V první polovině 30.let zastávala Jugoslávie v zahraniční politice nadále kurz na Malou dohodu a na Francii, cítíc se ohrožena Itálií a Maďarskem. Proti Itálii a Bulharsku se Jugoslávie zajišťovala tzv. balkánským paktem z března 1934, jehož členy se staly Jugoslávie, Řecko, Rumunsko a Turecko. Po zavraždění jugoslávského krále Alexandra v Marseilles v říjnu 1934 začal princ regent Pavel navazovat styky s nacistickým Německem. Nová vláda Milana Stojadinoviče od roku 1935 nahradila systém vojensko-monarchistické diktatury systémem totalitním. Ve spolupráci se srbskou radikální stranou, slovinskými lidovci a muslimy vytvořil Stojadinovič vlastní politickou stranu - Jugoslávskou radikální unii, která potlačovala činnost ostatních politických stran. V zahraniční politice vycházel Stojadinovič z předpokladu, že Německo hraje v Podunají rozhodující úlohu a že problémy v této oblasti nelze řešit bez jeho účasti. Vzrůst německého zahraničního obchodu s Jugoslávií potvrzoval tuto novou linii jugoslávské vlády. Smlouva s Bulharskem ze začátku roku 1937 byla počátkem odklonu Jugoslávie od Malé dohody. Na začátku roku 1938 Stojadinovič slíbil Německu, že Jugoslávie se nebude vměšovat do sporu Německa s ČSR. V proněmeckém kurzu pokračovala po únoru 1939 i nová vláda Dragiši Cvetkoviče. Ve vnitřním životě Jugoslávie uskutečnil Cvetkovič dohodu s Chorvaty a vytvořil v srpnu 1939 banovinu Chorvatsko jako zvláštní administrativně autonomní část jinak jednotné Jugoslávie a jmenoval představitele chorvatské politiky do funkcí chorvatského bana (Ivan Šubašič), náměstka předsedy vlády (Vladimir Maček) a do pěti ministerských křesel.

f) Rumunsko

Rozklad Rakousko-Uherska a porážka Německa umožnily Rumunům uskutečnit spojení území s rumunským obyvatelstvem v Bukovině a Sedmihradsku, když již v průběhu roku 1918 obsadilo Rumunsko dosud ruskou Besarábii. Ve všech třech zemích existovalo již před válkou hnutí Rumunů, které bylo v Sedmihradsku a Besarábii potlačováno. V lednu 1919 začala rumunská vojska obsazovat Sedmihradsko, odkud pak v době Maďarské republiky rad postupovala až do Budapešti. Na jihu obsadilo Rumunsko jižní Dobrudžu. Tak se Rumunské království rozšířilo z původních 8mil. na 17mil. obyvatel, z nichž bylo 72% Rumunů, 8% Maďarů, 5% Židů, 4%

Němců a 4% Ukrajinců.

Rumunsko zůstalo i v novém územním rozsahu konstituční monarchií, jejíž předválečná ústava byla nahrazena novou, poněkud liberálnější, z roku 1923. Na pravici stály Národně liberální strana (Brătianu) a Národní rolnická strana (Maniu). Nejsilnější stranou byli zpočátku liberálové, které později vystřídala rolnická strana (caranistická). Vlády v Rumunsku se velmi často střídaly. Od roku 1922 do roku 1926 vládla strana liberála Brătianu. Od roku 1928 se ujala vlády Maniova Národní rolnická strana. Na rozdíl od Království SHS bylo postavení rumunského panovníka méně výrazné. Korunní princ Carol musel dokonce ze země a vrátil se až v roce 1930, kdy se ujal vlády jako Carol II. Rumunsko bylo členem Malé dohody, ale cítilo se ohroženo nejen Maďarskem, ale i Ruskem, které neuznávalo připojení Besarábie k Rumunsku, a proto se zajišťovalo vojenskou smlouvou s Polskem z roku 1931. Hitlerovy a Mussoliniho projevy za revizi versailleských smluv nutily rumunské vládní kruhy k upevnění Malé dohody a k účasti na Balkánské dohodě. V roce 1936 však došlo k odstranění stoupence Malé dohody ministra zahraničí N. Titulescu a jmenování nového ministra V. Antonescu, který se orientoval na Německo. Ve vnitřním životě zesílil nacionalismus. V roce 1938 začalo období královské diktatury. Oficiálně setrvalo Rumunsko v Malé dohodě až do září 1938, ale již od roku 1937 zesilovaly styky s Polskem, Itálií a Německem. Nová ústava z roku 1938 obsahovala pasáž o zákazu průchodu cizích vojsk Rumunskem. □